

CARMEN DĂRĂBUȘ¹, ROMANIA/SERBIA

Key-words: customs, acculturation, village, ethnicity, minorities.

Cultured Literature, Depository of the Traditional Imaginary

Summary

The background it is one of the approach in the neorealist way, of the social environment reconstruction, in interdetermination relation with the characters, the modern element being the idea of the becoming. The Romanians from the Serbian Banat had structured themselves at the various cultural confluences – especially Serbian and German. Some writers, as Radu Flora, had also the field researcher vocation and in his novels he transmitted interesting observations concerning traditions and customs of the villages which constitute the social background of the narratives.

¹ Universitatea Novi Sad, Serbia, carmendarabuspavel@gmail.com

Literatura cultă, depozitar al imaginarii tradiționale

Literatura populară reflectă, o perioadă lungă de timp, o experiență culturală relativ omogenă transmisă din generație în generație, caracterizată în primul rând prin funcțional, și abia apoi prin estetic. Oricum, „aparitia antologiilor de poezie populară reprezintă unul dintre semnele majore că un popor și-a pus în mod conștient problema identității sale. [...] Românii din Banatul sârbesc, populație cu o arie geografică și spirituală specifică, aflată însă la confluența unor determinări culturale și interetnice foarte variate, cunosc o apariție destul de târzie a unei antologii de lirică populară românească” (Dan, 2010: 32), spune Mariana Dan referindu-se la cele două volume de culegeri folclorice coordonate de Radu Flora: *Foaie verde, spic de grâu* (1979) și *Foaie verde, lămâiță* (1982). Raporturile strânse care există între manifestările esteticului și ansamblul culturii în mijlocul căreia iau naștere sunt mai puternice în literatura populară și în literatura cultă care evocă spațiul rural. Dincolo de eforturile de sistematizare în diverse culegeri ale tradițiilor și obiceiurilor reprezentate de folclor, există prozatori cu puternică vocație realistă, de observatori ai cronotopului ce constituie fundalul unor desfășurări românești. Radu Flora, în trilogia compusă din romanele *Vârtejul*, *Capcana* și *Zidul* reconstituie, din fragmente, mediul multicultural al Voivodinei din prima parte a secolului XX, în special al Banatului sârbesc, prin țesătura de constructe sociale care îl are în centru pe învățătorul Mihai Câmpeanu.

Destinele colective reprezintă o sedimentare complicată și îndelungată a unor destine individuale în interacțiune, cu opțiuni individuale asumate (mai rar) ori prin ralierea la colectivități structurate în jurul liderilor de grup: „Cu legături mai slabe sau mai puternice, formale sau informale, de la familii, comunități restrânse sau grupuri până la unitățile sociale ample, de tip național sau cele determinate de trăsăturile comune ale unui tip de civilizație, aceste agregate sociale, care se schimbă în decursul istoriei, și acoperă întreaga geografie umană, reprezintă evantaiul diversităților și al identităților colective” (Georgiu, 1997: 76). Dacă viața arhaică a comunităților agricole era una conservatoare prin sedentarism, viața contemporană, mai ales a celor angrenați în meserii care presupun mobilitate în raport cu spațiul, este dinamică și presupune întâlnirea cu alte cutume. Întâlnirea cu satul Plopu, unde își începe cariera de dascăl, este întâlnirea cu o cultură familiară lui, asemănătoare celei din satul său. Mici drumuri rurale din macadam turcesc și pământ de o parte și de alta fac legătura cu drumurile principale, cu stațiile de tren ori de autobuz care îi duc spre Novi Sad ori spre Belgrad. Portul era puțin diferit de cel din satul său (originea populației românești din Voivodina este diversă – bănățeni, ardeleni, olteni, așadar cutumele, elementele de limbă, portul tradițional conservă, în mare parte, caracteristicile de grup de proveniență): „Bărbații purtau izmene largi. Cămăși albe de pânză pe deasupra. Umblau mai mult cu capul gol. Și desculți. Femeile aveau niște fuste țesute. Crestate în izdrez. De o parte și de alta” (Flora, 1978: 15). Cutumele Celorlalti sunt atent receptate încă din copilărie; Mihai Câmpeanu își amintește o scenă din Glogovăț, în care etnicii germani plecau la munca câmpului în trăsuri, femeile purtau pălării mari, galbene, din paie, bărbații nu purtau obielele balcanice, ci pantofi – dându-i senzația că erau mult prea bine îmbrăcați pentru asemenea activități cotidiene. Ținuta lor era alcătuită, în funcție de sezon, din papuci de piele, ghete sau bocanci, paltoane lungi căptușite cu blană de oaie ori paltoane scurte din aba groasă, pălării și șepci din catifea sau din *șubă*. Spre deosebire de cele ale românilor, nu erau miștoase ori cu moțul scos în afară, ci turtite, confecționate cu atenție în ateliere, nu făcute la domiciliu; culoarea albă domina. Totul i se părea lui Câmpeanu

un semn al prosperității și al unui nivel de viață superior celorlalte etnii.

Contaminarea culturală era puternică și dictată de grupul etnic majoritar. Toți locuitorii se salutau în germană, nici îmbrăcămintea nu era o marcă a unei comunități, ci destul de unitară, arhitectura adoptată era șvăbească: case cu trei ferestre la stradă, între care una „umflată”, ieșită în afară prin două mici geamuri laterale, în loc să fie încastrată în zid - un adevărat observator - ușa de intrare era mică, așezată sub *formaorul* [mic intrând exterior, marcat printr-o boltă care face legătura dintre scări și ușa de intrare în casă] din față, cu deschidere spre un târnaț construit pe stâlpi de-a lungul casei. Casele considerate moderne aveau patru geamuri la stradă. Arhitectura nu marca apartenența etnică, ci starea materială, mărcile etnice fiind unele de mici detalii: „Curtea le era bine aranjată. În fond, era împărțită în două. De un hambar. Cu o poartă mare. Care despărțea curtea propriu-zisă de arie. Aici erau jivinele. Fântâna de apă. Oboarele de porci. Ștala de cai. Cupa de paie. Și altele. Necesare unei gospodării. Țărănești. În fund de tot era grădina. Ascunsă de arie de cupa de paie. Și de un șopron. Pe trei corni. Pentru lemne. Grape. Plug. Și altele. Trăsura era în altă sură. Ceva mai în față. Aproape de fântână” (Flora, 1978: 80). Spre centrul așezării, casele

Element de pe poartă; foto: Felician Săteanu

deveneau tot mai impunătoare și tot acolo se acumula activitatea de negoț și meșteșugărie – băcănia, croitoria, pantofăria, cafeneaua – acestea în proprietatea nemților și a evreilor. Întreaga viață a comunității, fie ea socială sau personală, era supusă judecății „gurii satului”, așa cum se întâmplă, în general, în mediul rural: „Pe urmă, gura lumii. Femeile – tinere și bătrâne – care stau după geam. După perdele. După obloane. Prin porți. Pe la colțuri. Cu care te întâlnești pe stradă. Și care te

judecă. Se izbesc cu coatele” (Flora, 1978: 229). Incursiunile în comunități rurale, provocate de schimbarea locului de muncă, este un prilej de observare a peisajului arhitectural, bazat pe interferențe și pe gradul de păstrare ori de achiziție a elementelor purtătoare de caracteristici de grup etnic; în Ismir, casele nu erau somptuoase, așezarea lor de-a lungul „plațului” pare monotona, dar ordonată, „cu două sau cu trei ferestre la stradă. Dar nu cu ușă pe dinăuntru. Prin casă. Ca la nemți. Ușa mică era lângă casă. Lângă poartă. Ca la ei” (Flora, 1983: 43), adesea observându-se preponderența influenței germane în domeniul construcțiilor și al sistematizării, adoptând elemente de confort formal, fără a renunța la identitatea lăuntrică, semnalată și exterior prin diverse coduri culturale, de la cele lingvistice, la imagini simbolice. Detaliile arhitectonice sunt similare celor din satul natal, cu excepția cromaticii mai îndrăznețe - verzi, albastre, glabene, brune, roz – un mozaic coloristic exterior amintind mai curând de gustul nordic, menit să combată vitregia climei – și a formaorului rotunjit. Dincolo de stilul german al construcției, pe multe case erau scrise nume „cu litere chirilice. Folosite de sârbi. Și cu data clădirii. Unele și de dată foarte recentă” (Flora, 1983: 43). Trilogia evocă mereu, balzacian, realități materiale referitoare la habitat, marcând, antropologic, aspecte ale identității într-o zonă de confluență, dar și ale poziției socio-materiale în comunitate.

Obiceiurile cu măști, străvechi în toate civilizațiile umane, având o simbolistică bogată și în schimbare odată cu evoluția societății, îl scot temporar din tristețea gândurilor cotidiene, generate de conflictele profesionale, fiind un prilej, la nivel narativ, de evocare a unor aspecte din satul tradițional bănățean: „Grupul de măști, de <<oameni schimonosiți>>, era de cel puțin zece. Bărbați și femei. În fond, erau cu toții bărbați. Doar travestiți unii dintre ei în femei. [...] În cap aveau niște peruci de lână.

Erau cu toții căniți pe față. Cu funingine. Și cu roșeață făcută cu apă, din cărămidă arsă. Tocată. Cu haine zdrențuite. Cu niște săbii încinse. De lemn. În cap cu oale. Drept coifuri. Unul bătea într-o tobă. Altul avea o scripcă – de tuleu. Sunetele ieșeau din gura scripcarului. Al treilea sufla într-un corn. De porcar” (Flora, 1983: 10). Observația detaliată trădează cercetătorul de teren care a fost Radu Flora, inserând în textul literar, la nivel descriptiv și sporind autenticitatea, obiceiuri ale locului practicate de toate etniile, dar cu elemente particularizatoare. Colindele, obiceiul *Cerbului* împodobit cu hârtii multicolore, suntetul bicelor pocnind pe străzi îi aduc, involuntar, în minte lumea copilăriei și a tinereții timpurii, pline de speranțe, dezamăgirile succesive în dragoste și în profesie. Tinerii germani din *Kulturbund* înnoadă tradiția ritualică a strămoșilor, cu funcție simbolică regenerativă: „Au aprinsa focuri. Mari. De tabără. Dansau în jurul lor. Cu ritualuri străvechi. Păgâne. Invocând vechile zeități. Germanice. Gotice. Gepidice. Longobarde. Alemanice. France. Ci jertfe. Ceva preschimbate. În miei și viței. La frigare” (Flora, 1980: 259), pe când comunitatea sârbă acordă o atenție specială, inclusiv în școli, sărbătoririi Sfântului Sava. Hramul bisericii catolice, *chirvaitul* nemțesc de la mijlocul lunii august, este prilej de mare sărbătoare pentru întreaga comunitate. Se sacrifică animale, se petrece în *Marktplatz*, unde trupe de circ cu menajerie exotică (lei, tigri, cămile, maimuțe, ponei) și artiști ambulanti, *ringhișpilul* (Vârtejul), caruselul (vârtelnița) cu cai și căruțe pentru copiii mici, *lețederii* (turtarii) confecționau figurine dulci în formă de cocoș, inimă, pești, cerculețe, triunghiuri, vânzătorii de halva, bomboane, mere zaharisite, cafegii cu cafele și băuturi răcoritoare, ținte pentru tir - umpleau spațiul spre bucuria tuturor, atingând apogeul în ziua de duminică: „Veneau oameni și din alte sate. Sârbi. Români. Unguri. Slovaci” (Flora, 1980: 229). Deși Biserica este adesea chiar spațiul afirmării individualității identitare, acum ea devine unul de coeziune prin socializarea al cărei pretext este. Comunitățile multietnice confirmă mai bine faptul că îndeobște „culturile se află în relații variabile

de comunicare și interferență, nicio cultură nu e singură pe lume și nu este singura valabilă, iar conservarea diversităților aflate în interacțiune este o condiție a dezvoltării umanității” (Georgiu, 1997: 87). Trilogia lui Radu Flora schițează o conștiință colectivă a românilor din Voivodina, conștiință cristalizată în raport cu alte etnii ale acestei regiuni interculturale – care coroborează idealuri, sentimente, reprezentări ce dictează comportamente individuale și colective, articulate într-o realitate comună unui ansamblu social. De la muncile câmpului, relațiile de familie, mediile profesionale, influența politicului până la interferența culturilor – care, constat, nu a creat o reală aculturație, totul reușește se întemeieze construcții socio-cognitive relativ unitare, investită cu semnificații dictate de procesul activității mentale.

Element de pe poartă; foto: Felician Săteanu

Jocul tradițional, în zile de sărbătoare, din fața primăriei respecta vechi ritualuri în organizarea lui, cercurile concentrice fiind compuse în funcție de statutul marital, de sex și de vârstă: bărbații „formau cercul cel din afară al jocului. Cel mai larg. Apoi femeile. Mamele fetelor. Sau ale junilor. Care urmăreau cu ochii cu cine le joacă fata.

Cercul cel mai restrâns era acela al jucătorilor. Care se îmbulzeau. Ca într-o coșniță. Fetele de-o parte. Băieții de alta. Într-o parte junii. În alta cei căsătoriți. Într-o parte fetele. Candidate la căsătorie. Aiurea nevestele” (Flora, 1983: 374). Tinerele soții purtau pe cap o basma, numită „căiță”, iar fetele erau cu capul descoperit, cu părul împletit în „conci” sau „punge”. Bărbații însurați purtau pălării ornate cu pene ori cu broșe, dansau numai cu soțiile, pe când junii (tinerii necăsătoriți) erau cu capul descoperit și își alegeau ce partener de joc doreau. Adesea, fetele și băieții purtau mănuși albe, fetele și nevestele purtau salbe de galbeni, numărul și mărimea

galbenilor indica starea materială a familiei, fiind observat fiecare nou galben adăugat. Cei mai mari erau taleri „de mărimea unui ou. Dar rotund. Cu chipul bătrânului Franz Joseph” (Flora, 1983: 375). Salbele și „lanțele” de pământ stabileau gradul de dezirabilitate al fetei pentru a fi luată în căsătorie. În satele preponderent românești se juca după muzică populară românească, majoritatea unei comunități stabilind desfășurarea sărbătorilor. În Glagovăț, unde populația germană era majoritară, „românii nu aveau jocul lor. Ci dansau doar pe la serbări. Prin săli. Și mai mult jocuri moderne. Nemțești. Valsuri. Tangouri. Foxuri” (Flora, 1983: 376). Constructe sociale, tipuri de comunicare între culturi diferite luate global sau între indivizi aparținând unor grupuri etnice diferite, religia, componentă identitară, cutume de grup etnic, valori diferite care se înfruntă, negociază, creează conflicte artificiale sau reale, le estompează în context multicultural și multilingvistic.

Comunitățile multietnice confirmă mai bine faptul că îndeobște „culturile se află în relații variabile de comunicare și interferență, nicio cultură nu e singură pe lume și nu este singura valabilă, iar conservarea diversităților aflate în interacțiune este o condiție a dezvoltării umanității (Georgiu, 1997: 87). Literatura unei comunități etnice minoritare în cadrul unei culturi majoritare dovedește o preocupare specială, implicată sau explicită, în privința relaționării cu Ceilalți, măsura în care are posibilitatea să aleagă ori să refuze schimbarea, măsura în care stereotipurile culturale conservă în sens pozitiv ori pietrifică mecanismele sociale, iar esteticul, ca parte a acestuia în antropologia culturală, riscă să devină un construct artificial.

Bibliografie

- Berger, P. și Luckmann, T., *La construction sociale de la réalité*, Méridiens-Klicksieck, Paris, 1986.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, traducere de Constantin Coșman, Ed. Humanitas, București, 1994.
- Dan, Mariana, *Construcția și deconstrucția canonului identitar. Creație și identitate în literatura română din Voivodina*, Ed. , Panciova, 2010.
- Flora, Radu, *Capcana*, Ed. Libertatea, Panciova, 1978.
- Flora, Radu, *Vârtejul*, Ed. Libertatea, Panciova, 1980. Flora, Radu, *Zidul*, Ed. Libertatea, Panciova, 1983.
- Georgiu, Grigore, *Națiune. Cultură. Identitate*, Ed. Diogene, București, 1997.
- Popi, Glogor, *Românii din Banatul sârbesc în secolele XVIII-XX*, Ed. Libertatea, Panciova, 2003.
- Roventța-Frumușani, Daniela, *Semiotică, societate, cultură*, Ed. Institutul European, Iași, 1999.
- Todorov, Tzvetan, *Viața comună. Eseu de antropologie generală*, Humanitas, București, 2009.